חמשה עשר באב*

א. תנן בסוף תענית[1]: „לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכו'", ובגמ' שם[2] נאמרו כמה טעמים על יום טוב זה, ומסיים בגמ'[3] „מכאן ואילך[4] דמוסיף יוסיף ודלא מוסיף כו'", ופרש"י[5] „מכאן ואילך מחמשה עשר באב ואילך דמוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה יוסיף חיים על חייו'". וברשב"ם[6] מבאר ש„מתוך שהלילות מאריכין והימים מתקצרין צריך לעסוק בלימודו גם בלילה".

ויש לעיין מהו הגדר של הוספה זו דלימוד התורה בלילה מחמשה עשר באב ואילך, דלכאורה:

אם המדובר ביושב אהל (ת"ח) ש„חייב לעסוק בתורה יומם ולילה ממש"[7], כמ"ש[8] „ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך וגו'" ונאמר[9] „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה"[10] — הרי בלימודו זה אין הוספה על חיובו במצות ת"ת?

ואם המדובר בבעל עסק שיוצא י"ח בקביעות עתים ביום ובלילה[11], ועד שיש יוצאים י"ח בפרק א' שחרית ופרק א' ערבית[12], ובא להדר ולהוסיף בת"ת (יותר מחיובו) — אינו מובן, למה לא מצינו ענין זה כאשר הימים מאריכין והלילות מתקצרין, דמאן דנתוסף לי' בזמן דהיום אז ביום יוסיף[13]? מהו ה־

---

*) וסיום מס' תענית.

1) כו, ב.

2) ל, ב ואילך.

3) שם לא, א. ב"ב קכא, ב.

4) ראה לקמן הערה 62.

5) תענית שם. וידועה השקו"ט אם הפירוש לתענית הוא מרש"י (ראה שם הגדולים להחיד"א מערכת גדולים מע' רש"י קרוב לסופו. מהר"ץ חיות סוף מס' תענית).

6) ב"ב שם ד"ה מט"ו. וכן בנמוק"י ב"ב שם.

ובב"ח לטאו"ח סרל"ח „האחרונים קבלו לומר משכבי עד קומי שכבי ומקומי עד שכבי קומי . . מתשעה באב* שאומרים קומי כו' חייב לקום קודם אור בוקר כו' כיון שהלילות ארוכים".

7) ל' אדה"ז בהל' ת"ת פ"ג ס"ה. שם ס"ז. וראה גם שם או"ח ר"ס קנו.

8) פרשתנו ו, ז.

9) יהושע א, ח.

10) ראה מנחות צט, סע"ב. הל' ת"ת שם ס"ז. קו"א שם רפ"ג. ועוד. ובר"ן נדרים (ח, א ד"ה הא קמ"ל) „שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו כו' ושננתם כו'". וראה טורי אבן לחגיגה (ז, א ד"ה וג"ח ות"ת) שמטעם זה „ת"ת עיקר מצותו וחיובו אין לו שיעור".

11) רמב"ם הל' ת"ת פ"א ה"ח. שו"ע יו"ד ר"ס רמו. הל' ת"ת לאדה"ז שם ס"ד ואו"ח סקנ"ו.

12) ראה מנחות שם. הל' ת"ת לאדה"ז שם ס"ד (ובקו"א שם*) ואו"ח סקנ"ו.

13) וראה רשב"ם שם. ובחדא"ג ב"ב שם כ' ע"פ עירובין (סה, א ותוס' שם) „דודאי עיקר הלימוד הוא ביום . . ולהכי קאמר ר"נ ב"י (עירובין שם) הא דאנן לומדים בלילה מט"ו ואילך אנן פועלי דיממא דאינו אלא למלאות בלילה שמארכת מה שיחסר לנו ביום שמקצר והולך אז". ע"ש. אבל לכאורה אין זה כדעת הרמב"ם שם פ"ג הי"ג (הובא לקמן בפנים ס"ג) שמצות לימוד התורה היא בשווה ביום ובלילה,

---

*) ובמג"א או"ח שם מוסיף „מט"ו באב כו'". וראה ס' השיחות תשמ"ח (קה"ת, ברוקלין, תשמ"ט) ע' 579 הערה 45 ובהנסמן שם.

*) וראה דברי אדה"ז, נעתקו בצ"צ חי' לש"ס פאה פ"א (יט, א) (ובשלימותם — בשו"ת אדה"ז (קה"ת, ברוקלין, תשמ"ח) שער המילואים ס"ז).

חילוק אם הוספה זו היא בלילה (מט"ו באב ואילך „שהלילות מאריכין והימים מתקצרין") או ביום (כאשר הימים מאריכין והלילות מתקצרין)?

ואדרבה: אם נותנים שכר מיוחד כשמוסיף לימודו בלילה (שאינו זמן של טירדא בעסק) — כ"ש וק"ו שמגיע לו שכר מיוחד כשמוסיף בלימודו ביום, כאשר ע"פ תורה פטור הוא מת"ת מפני טירדתו בעסק, והוא „גוזל" מהזמן שעוסק בפרנסתו ומקדישו ללימוד התורה*[13].

[ודוחק גדול לומר שהמדובר רק בבעל עסק כזה שא"א לו בשום פנים „לגזול" ולהוסיף בת"ת בשעות היום (גם כשהימים מאריכין), ובמילא, לא תצוייר הוספה בלימוד התורה אלא מחמשה עשר באב ואילך כשהלילות מאריכין].

ועוד זאת: מפשטות לשון הגמרא משמע, ש„מכאן ואילך כו' דמוסיף" היא הוראה כללית, לכל ישראל, בין יושבי אהל ובין בעל עסק (מכל הסוגים).

ב. והנה ברמ"א[14] הביא ע"ד ההוספה בלימוד התורה בלילות מט"ו באב ואילך בהמשך לדברי המחבר (שמקורם ברמב"ם[15]) ע"ד גודל מעלת לימוד התורה בלילה „מי שרוצה לזכות בכתרה של תורה יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו א' מהן בשינה באכילה ושתי' ושיחה וכיוצא בהם אלא בדברי חכמה ותלמוד תורה", ומוסיף הרמ"א (מרמב"ם שם) „כי אין אדם לומד רוב חכמתו כי אם בלילה (ומסיים) ויש לאדם להתחיל ללמוד בלילה מט"ו באב ואילך כו'" (וכן העתיק אדה"ז בהל' ת"ת שלו[16]).

ועפ"ז לכאורה הגדר של ההוספה בלימוד התורה בלילה מט"ו באב ואילך, אינו שייך לחיוב הכללי דת"ת[17] — אלא הוא בא ושייך להסגולה המיוחדת של לימוד התורה בלילה[18]. שלכן „דמוסיף יוסיף", שמגיע לו שכר מיוחד על עסק התורה בלילה דוקא.

אבל עפ"ז צ"ע: איך אפשר לומר „ודלא מוסיף יאסף . . תקברי' אימי'" („ימות בלא עתו"[19])? וכי אפשר לומר שבגלל שחסר לו העילוי המיוחד של

ואדרבה, עיקר הלימוד הוא דוקא בלילה דאז לומד רוב חכמתו [וראה פרישה יו"ד שם סקנ"ב (הובא בש"ך שם סקכ"ה): דאפילו בלילי תקופת תמוז הקצרים ג"כ ילמד כו'. ומ"ש (עירובין שם) לא איברא לילה אלא לשינתה ומוקי לה (תוס' שם) בלילי תקופת תמוז נ"ל שר"ל דאז יהי' לו עיקר הלילה לשינה כו'. ע"ש].

*[13] ולכאורה דוחק לתרץ שאז לא מגיע לו העונש ד„דלא מוסיף כו'" (כיון שטרוד בעסק), משא"כ כשאינו מוסיף בלילה.

14) יו"ד שם סכ"ג.

15) הל' ת"ת פ"ג הי"ג.

16) פ"ד ה"ח.

17) שבזה מתחיל הרמב"ם ההלכה (שם הי"ג)* „אף על פי שמצוה ללמוד ביום ובלילה, אין אדם כו'".

18) ומ"ש ברמב"ם (שם פ"ב ה"ב) במלמד תינוקות „יושב ומלמדן כל היום כולו ומקצת מן הלילה כדי לחנכן ללמוד ביום ובלילה", לכאורה הוא מצד מצות לא ימוש גו' והגית בו יומם ולילה (ראה שמו"ר פמ"ז, ה בסופו — נסמן בבני בנימין לרמב"ם שם), וי"א שמקורו מגמרא דידן סוף תענית (מגדל עוז לרמב"ם שם. ביאורי הגר"א בשו"ע יו"ד סרמ"ה סק"כ). וראה מאירי סוף תענית. ואכ"מ.

19) לשון רש"י תענית שם. וברשב"ם (ונמוק") ב"ב שם: בחצי ימיו. ול' „ודלא מוסיף יסיף" שבאבות (פ"א מי"ג), פי' הרע"ב „יסוף מפיו מה שכבר למד וישכח תלמודו" (ומסיים: וי"ג יאסף כו' בלא עתו, וכפרש"י).

*) הועתק בטור ושו"ע אדה"ז שם, אבל לא במחבר.

לימוד התורה בלילה (שאז לומד אדם רוב חכמתו וזוכה לכתר תורה), מגיע עונש כזה?!

ג. ויובן זה בהקדם ביאור בדיוק לשון הרמב"ם (הנ"ל) שע"י לימוד התורה בלילות זוכים לכתרה של תורה:

בהל' ת"ת שלו[20] מביא הרמב"ם שני תנאים[21] איך להגיע ל„כתר תורה"[22]: א) „מי[23] שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה לא יסיח דעתו לדברים אחרים ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת כך[24] היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחי' ובתורה אתה עמל". ב) „אע"פ[15] שמצוה ללמוד ביום ובלילה, אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה, לפיכך מי שרצה לזכות בכתר התורה יזהר בכל לילותיו כו'".

ויש לדייק, שבתחילה נקט הרמב"ם „להיות מוכתר בכתר תורה", ואילו גבי עסק התורה בלילה כ' „מי שרוצה לזכות[25] בכתר התורה".

ויש לומר הביאור בזה:

בתוכן „כתר תורה" יש שני ענינים: א) הכתר שבתורה עצמה, היינו החלק ה־נעלה והמיוחד שבתורה (כמו שמצינו[26] שדוקא הלכות התורה נקראות בשם „כתרה של תורה"). ב) זה שהתורה היא כתר של האדם הלומדה.

והנה, אף שבכללות כוונת הרמב"ם בפרק זה היא לאופן הב'[27], זה שהתורה מכתירה את האדם הלומדה (כמשנ"ת במ"א[28]), יש לומר, שבמתק לשונו מרמז הרמב"ם גם על הענין הא' (הנ"ל) דכתר תורה, היינו, דרגא נעלית בתורה גופא.

וזהו החילוק בין שתי ההלכות הנ"ל:

בהלכה הא' „מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה" הכוונה לגדר „כתר תורה" באופן הב' דלעיל, שהתורה נעשית כל מציאותו (וזהו הפירוש שהאדם „מוכתר בכתר תורה"). וכמו שממשיך הרמב"ם „ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת" — שאז דברי תורה שלו הם כמו רכוש שקנה (עד ש„תורה דילי'

---

20) פ"ג.

21) פשוט, שבכללות, כל התנאים המבוארים בפרק זה נצרכים כדי להגיע לכתרה של תורה (שהרי ע"ז קאי כל הפרק, כתחילת הפרק „בג' כתרים כו'"). אבל שאר הענינים מוכרחים לא רק לכתר תורה אלא כדי שדברי תורה יהיו מצויים וקיימים אצל האדם (כמו „לא בגסי הרוח היא מצוי'" (שם ה"ח וט'), צריך להסיר „התאוות ותענוגי הזמן מלבו" (שם ה"ט), „אין ד"ת מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן" (שם הי"ב)), משא"כ התנאים להגיע ל„כתר תורה" מפורשים (רק) בב' ההלכות הנ"ל (וכן בה"ז, כבהערה הבאה).

22) גם בהלכה ז שם הזכיר הרמב"ם „כתרה של תורה", אבל שם אינו תנאי בתור סיבה לזכות לכתר תורה, אלא לשלול, „שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא וכו' אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם".

23) ה"ו.

24) אבות פ"ו, ד.

25) וכן הועתק בטושו"ע (ודאדה"ז הל' ת"ת שם. — באדה"ז שם (בכל הדפוסים שתח"י) „לזכות זכות בכתר תורה". ואולי הוא טה"ד. או אולי כוונתו בזה להדגיש דיוק התיבה „בכתר התורה" (דשינוי לשון הטור ושו"ע „בכתר(ה) של תורה" אינו מדגישו כ"כ) — ראה לקמן בסוף הסעיף. ועצ"ע.

26) מגילה כח, ב. ועיין אגה"ק סכ"ט. וראה לקו"ש חכ"ח ע' 108 והערה 45 שם.

27) ובהל' איסורי ביאה (פכ"א הל"ב) נקט הרמב"ם לשון „כתר התורה" (בעיקר) בנוגע ליוקר התורה, וכיו"ב.

28) לקו"ש חכ"ז ע' 243 ואילך.

היא"[29]) שאפשר להפריד בין מציאות האדם הלומד והדברי תורה שלמד, שהרי הוא מציאות בפני עצמה שיש לו „רכוש" — אלא שיהי' מוכתר (מסובב) בדברי תורה באופן שהתורה תתאחד עם מציאותו.

משא"כ במ"ש בסוף הפרק „אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה לפיכך מי שרצה לזכות בכתר התורה יזהר בכל לילותיו כו'" — אין כוונתו לזה שהתורה תהי' „כתר" שלו, אלא „לזכות" לענין נעלה בתורה גופא, ב„כתר התורה". ולכן משנה בלשונו, וכ' (א) „לזכות", (ב) „בכתר התורה" — שזה מורה שהוא זוכה לאיזה דבר, והדבר הוא „כתר התורה", כתר של התורה[30] [משא"כ לפנ"ז כ' (א) ולהיות מוכתר, (ב) בכתר תורה — שזה מדגיש הפעולה על האדם הלומד, שהתורה מכתירה אותו].

ד. ויש לומר, שכוונת הרמב"ם כאן ב„כתר התורה" היא — לעיקרה ומהותה של תורה (כמו „כתר" כפשוטו, שהוא דבר שלמעלה מהראש), היינו לא זה שהאדם מבין ומשיג התורה, אלא הדביקות בנותן התורה.

וכמבואר בארוכה בב"ח[31], שעיקרו של עסק התורה הוא „שנהי' עוסקים בתורה כדי שתתעצם נשמתינו בעצמות ורוחניות וקדושת מקור מוצא התורה . . ואם היו עוסקים בתורה על הכוונה הזאת היו המה מרכבה והיכל לשכינתו יתברך שהיתה השכינה ממש בקרבם כי היכל ה' המה[32] ובקרבם ממש היתה השכינה קובעת דירתה", ומבאר שם שזהו גם תוכן ברכת התורה, „להודות לו על נתינת התורה לעמו ישראל כדי שיהיו דבקים בקדושתה ובשכינה ית', והוא המכוון בברכת אשר בחר בנו על אשר קרבנו לפני הר סיני ונתן לנו תורתו הקדושה כלי חמדתו שהי' משתעשע בה בכל יום כדי שתתדבק נשמתינו בעצמות קדושת התורה ורוחניותה ולהוריד השכינה בקרבנו כו'".

ועפ"ז מובן דיוק לשון הרמב"ם בהלכה זו „אין אדם למד רוב חכמתו . . ולא יאבד אפילו א' מהן . . אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה" (ובטור ושו"ע[33] הקדימו „דברי חכמה" ל„תלמוד תורה") — שלכאורה „דברי חכמה" מאי שייכי הכא? הרי מדובר בחכמת התורה[34]?

אלא שכוונת הרמב"ם ב„דברי חכמה" היא ללימוד ענינים של „פרדס" (ה־מבוארים בד' פרקים הראשונים של ספר היד), הנקראים „דברי חכמה"[35] להיותם

---

29) קידושין לב, ריש ע"ב. וראה לקו"ש שם הערה 62.

30) ע"ד הלשון בטושו"ע שם.

31) או"ח סמ"ז ד"ה ומ"ש דאמר. וראה הקדמת המהר"ל לספרו תפארת ישראל.

32) ירמי' ז, ד.

33) יו"ד שם. וכן בלבוש שם סכ"ג.

34) ובשו"ע אדה"ז השמיט „דברי חכמה". וראה לקמן הערה 36.

35) ראה בארוכה רמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש בפי' „החכמה (והמעשה)", שעיקרו „לצייר לנפשו אחדות הקב"ה". ע"ש בארוכה. וכדמשמע מרמב"ם סוף הל' מלכים (פי"ב ה"ד) „כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה", וע"ז ממשיך בהלכה שלאח"ז „ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם", דקאי בכללות על הידיעה דמעשה מרכבה ומעשה בראשית שבד' פרקים הראשונים (ראה לקו"ש חכ"ו ע' 119 ואילך), ובזה גופא בדרגא נעלית ביותר (ראה הדרן על הרמב"ם (קה"ת, ברוקלין, תשמ"ה) סכ"ט). וראה רמב"ם סוף הל' תשובה. וראה שינוי לשונו שם בפ"ט הלשון „בחכמה" „בחכמתה" כמה פעמים. וכן ברפ"י שם. ואכ"מ.

הענינים העמוקים ביותר שבתורה (וכמבואר ברמב"ם שם גודל עמקות הדברים ההם) – שע"י לימוד זה זוכים ל„כתר התורה", כי כדי להרגיש „רוחניות וקדושת מקור מוצא התורה" (שזהו „כתר התורה" כנ"ל) הוא ע"י לימוד עניני „פרדס" וחכמת האמת, שבהם מדובר אודות גדלות הבורא וכו'[36].

[ועפ"ז, מ"ש הרמב"ם שעיקר הלימוד בלילה הוא ב„דברי חכמה" („רוב חכמתו") – דהיינו עניני „פרדס" כנ"ל – מתאים עם מ"ש בכתבי האריז"ל[37] (והובא בפוסקים[38]) שעיקר לימוד התורה בלילה הוא באגדה[39] ובחכמת האמת[40]].

ה. ועפ"ז מובנת גם השייכות בין „לזכות בכתר התורה" ללימוד בלילה דוקא:

זה שזוכים ל„כתר התורה" ע"י לימוד התורה בלילה אינו (רק) מפני שבלילה אפשר להתמסר יותר ללימוד בהתיישבות הראוי', שאז מתיישב לימודו בתוכו (ע"ד מ"ש במדרש[41] גבי משה), אלא גם ובעיקר[42] לפי שבלילה ישנה סגולה מיוחדת[43] שלימודו יהי' באופן שמתקשר (נוסף על חכמת התורה גם) לשכינתו ית'.

---

36) ראה הל' ת"ת לאדה"ז פ"ב ס"ב (מספרי עקב יא, כב. רמב"ן בספר המצות מ"ע ז') רצונך שתכיר מי שאמר והי' העולם למוד דברי אגדה שמתוך כך אתה מכיר את הקב"ה ומתדבק בדרכיו כי רוב סודות התורה שהיא חכמת הקבלה וידיעת ה' גנוזין באגדות.

ואולי י"ל שמטעם זה כתב אדה"ז (בפ"ד שם) „אלא בת"ת" והשמיט „דברי חכמה", כי כבר האריך בפ"ב שם, וכן בפ"א ה"ד, ע"ד גודל חיוב לימוד פרדס התורה, גם סודות התורה, שנכלל בחיוב מצות ת"ת, וא"כ פשיטא שזה נכלל בתיבות „אלא בת"ת", משא"כ ברמב"ם וטושו"ע.

37) ראה גם זח"ג לט, ב „והוה אוליף לי כל יומא ג' מילין דאורייתא ובלילא ג' מילין דחכמתא דאגדתא". ובאור צדיקים (להר"מ פאפיריש) עמוד התפלה סכ"ו ס"ו „יזהר מאד ללמוד (בלילה) כו' ונכון שילמוד דבר שמכפר עונותיו של אדם ושרוב יסודי (לכאורה טה"ד, וצ"ל „סודי") התורה גנוזים בה והיא אגדה". ועד"ז בסידור האריז"ל (להרש"ר) בכוונת הלימוד בסופו (כוונת העיון – „אגדה"). ועוד.

38) באר היטב או"ח ס"א סק"ו בסופו. משנה ברורה שם סק"ט. ועוד.

39) ובכ"מ הובא ע"ד לימוד המשנה בלילה, ובתרגום לאיכה עה"פ (ב, יט) קומי רוני בליליא: עסוקי במשנה בליליא. וראה בכמה סידורים בסדר הלימוד (ותיקון חצות) בלילה. סידור אדה"ז (קנג, ד) ובסידור תורה אור (קב, ב).

40) ולהעיר מקונטרס עץ החיים (לאדמו"ר מהורש"ב נ"ע) פכ"ה החילוק דזמני לימוד חסידות בבוקר ובלילה, דבבוקר הוא „זמן מסוגל" ללימוד דא"ח, ובנוגע ללילה – ד„הזמן הזה צריך לדא"ח". ואולי המדובר שם הו"ע אחר. ואכ"מ.

41) שמו"ר פמ"ז, ה „הי' לומד תורה ביום ופוסט אותה בינו לבין עצמו בלילה"*. ושם, ח „בשעה שהי' מדבר עמו הי' יודע שהוא יום ובשעה שהי' אומר לו למוד תורתך הי' יודע שהוא לילה" (וראה מפרשים שם).

42) ויש לומר שמרומז בב' הלשונות בטאו"ח סרל"ח „הלכך כיון ששעות הלילה נוחין ורצויין ללמוד כו'".

43) דאף שמפורש בריבוי מקומות בזהר לגבי הלימוד בחצות, ה"ז רק שאז הוא עיקר זמן עת רצון, אבל מהמבואר בכ"מ (וראה לשון אדה"ז בשו"ע (או"ח מהד"ב ס"א ס"ג)) מובן דלימוד שייך (גם) לכללות הלילה. וראה סידור הרש"ר שם „ללמוד מעט אגדה בכל לילה אחר אכילה".

---

*) ושם: ילמוד **החכמות** המועילות לאהבה את ה' כו'.

*) ולהעיר שממשיך שם „ולמה הי' עושה כך אלא ללמד את ישראל שיהו יגעים בתורה ביום ובלילה", ומשמע שמשה עצמו לא הי' זקוק לזה.

[ולכן ממשיך הרמב"ם "אמרו חכמים[44] אין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר[45] קומי רוני בלילה, וכל העוסק בתורה בלילה חוט של חסד[46] כו'", להדגיש שאין הכוונה רק לקנין דברי תורה[47] ולהתיישבות בחכמת התורה, אלא "לפנימיות התורה", שהיא "רנה של תורה"[48], והיא הפועלת שיהי' עליו "חוט של חסד"].

והיינו לפי שהדביקות בנותן התורה קשורה עם לימוד התורה מתוך שפלות וביטול[49], שדוקא בלימוד כזה אפשרית דביקות אמיתית בקדושת התורה, וה־לילה הוא זמן מסוגל לעורר בעצמו רגש של שפלות ונמיכות רוח (ולכן אז הוא זמן דחשבון הנפש בקריאת שמע של המטה, תיקון חצות וכו'[50]).

ואע"פ שהביטול הוא תנאי מוקדם בכל ענין של לימוד התורה, כמבואר ברמב"ם כאן[51] ש"לא בגסי הרוח היא מצוי' . . אלא בדכא ושפל רוח", שזוהי הקדמה להלימוד, "אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן ולא באלו שלומדין מתוך עידון כו' אלא במי שממית עצמו עליהן ומצער גופו תמיד ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה" — הרי כ"ז הם דברים הקשורים עם ביטול ושבירת הגוף וכיו"ב[52]; אבל כדי לזכות ב"כתר התורה", צריך הלימוד עצמו להיות מתוך ביטול ושפלות ונמי־כות הרוח, להתקשר ולהתדבק בקדושת התורה, וזהו ע"י לימוד התורה בלילה דוקא (כנ"ל)*[52].

ו. וזהו גם תוכן השכר ד"מוסיף יוסיף" — "יוסיף חיים על חייו"; וכן לאידך — העונש ד"ודלא יוסיף כו'":

ההוספה דלימוד התורה בלילות (נוסף על ההוספה בכמות), שמוסיף עוד זמן של לימוד התורה), הוא בעיקר הוספה באיכות — שעי"ז זוכה ב"כתר התורה" שמתדבק עם נותן התורה: ולכן מביאה הוספה זו ל"יוסיף חיים על חייו", דהכוונה בזה היא — נוסף על הוספה בחיים כפשוטו — גם להוספה באיכות,

---

44) שמו"ר שם, ה. ויק"ר פי"ט, א. ובשהש"ר (פ"ה, יא) ומדרש שמואל (פ"ה) לפנינו "גרנה" של תורה (וראה מ"כ לשהש"ר שם).

45) איכה ב, יט.

46) ע"ז ג, ב.

47) יש מפרשים דעת הרמב"ם (ע"פ פלוגתת ר"י ור"ל במדרשים הנ"ל והתאמתה לעירובין (סה, א) דמשמע דעיקר הלימוד הוא ביום) דעיקר הלימוד בעיון כו' הוא ביום ולגירסא בלילה (ראה נהורא דאורייתא (להריז"פ וולפסון) מאמר א' פט"ז. מאמר ו' פ"ז. ועוד. וראה מפרשים לשמו"ר שבהערה 41). אבל לכאורה לא משמע כן ברמב"ם. ועוד.

48) וי"ל שזוהי הכוונה בציון הצפע"נ על מ"ש הרמב"ם כאן "אמרו חכמים" לתמיד לב, ב (ולא למדרשים הנ"ל הערה 44), דשם מפורש "כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו". ע"ש.

49) וכהמשך הכתוב "(קומי רוני בלילה) שפכי כמים לבך נכח פני ה'". וראה שו"ע אדה"ז במהד"ב שם (מזח"א קלו, סע"א ואילך. ח"ג יג, א) "וזה הנקרא עבד ה' כמ"ש (תהלים קלד, א) כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות", והרי זהו תוכנו של עבד ה', שפלות וביטול בתכלית.

50) כידוע בכתבי האריז"ל. וראה הערה לתיקון חצות בסידור אדה"ז (קנא, ג ואילך) וסידור תורה אור (צט, א).

51) הל' ת"ת פ"ג ה"ח־ט. והי"ב.

52) וביטול הנצרך כהקדמה ללימוד, וכמו ש־אומרים בסוף תפלת העמידה (ברכות יז, א) "ונפשי כעפר לכל תהי' (וע"ז) פתח לבי בתורתך".

*52) ראה מכתב כ' אייר תשט"ז (נדפס באגרות חי"ג (קה"ת, תשמ"ט) ע' פד ואילך), בביאור דברי המהר"ל (תפארת ישראל בההקדמה) דאהבת התורה מסלק אהבת המקום, דדוקא לימוד התורה הקשור באהבת המקום הוא בביטול והעדר המציאות. וראה נתיבות עולם למהר"ל נתיב התורה פ"ט.

חיים נעלים יותר, ע"ד מ"ש[53] „מחי' חיים יתן לך חיים", היינו חיים נעלים יותר בחיי עוה"ז[54], וע"ד מה שפירש בר"ג[55] ד„מוסיף ימים לעולם הבא", שי"ל שאין הכוונה שההוספה היא רק לחיי עוה"ב, אלא שימי העוה"ב ישנם בעוה"ז, בהיותו נשמה בגוף, וכמחז"ל „עולמך תראה בחייך"[56].

ולאידך – „ודלא מוסיף יאסף כו'", כי כאשר אינו מוסיף בלימוד התורה בלילות ה"ז מורה שאין נוגע לו „לזכות בכתר התורה" ואשר כוונתו בלימוד התורה היא בשביל השגת חכמת התורה, ולא לזה שהיא חכמתו של הקב"ה, קדושת התורה, שזהו אמיתית ענינה וגדרה ובשביל זה צ"ל עיקר עסק התורה של האדם, ולולא זה חסר בעיקר החיות של איש ישראל, שהוא עצם קדושת התורה. ולכן חסרים לו „חיים" אלה.

[וע"ד דברי הב"ח הנ"ל[31] בביאור מחז"ל[57] „על מה אבדה הארץ[58] על שלא ברכו בתורה תחלה", ד„איכא לתמוה טובא למה יצא כזאת מלפניו להענישם בעונש גדול ורם כזה על שלא ברכו בתורה תחלה שהוא לכאורה עבירה קלה", ומבאר, ש„המה עזבו את תורתי ולא הלכו בה[59] פירוש תחילת ההליכה ברוחניות התורה ממדרגה למדרגה כדי שתתדבק הנשמה בעצמות קדושת התורה לא הלכו בה . . לעסוק בתורה לשמה („כי אם לצורך הדברים הגשמיים להנאתם לידע הדינים לצורך משא ומתן, גם להתגאות להראות חכמתם, ולא נתכוונו להתעצם ולהתדבק בקדושת ורוחניות התורה ולהמשיך השכינה למטה בארץ") . . נענשו שנסתלקה השכינה מן התחתונים ואז אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי עובר[58] כלומר נחרבה ונשארה חומרית מבלי עובר שם קדושת השכינה כי נסתלקה השכינה לגמרי מן הארץ ועלה לה למעלה"].

ז. ע"פ כל הנ"ל יש לבאר גם הקשר בין ההוספה דלימוד התורה בלילה להיו"ט דחמשה עשר באב[60].

דהנה הטעם בפשטות בזה ש„מכאן ואילך" מוסיפים בלימוד התורה בלילה הוא לפי שמאז הלילות מאריכין והימים מתקצרים[61]. אבל לפ"ז אינו שייך לתוכן היום (והיו"ט) דט"ו באב עצמו, אלא הוא דבר שמתחיל מט"ו באב ואילך. וי"ל שמסתבר, שיש שייכות בין ההוספה בת"ת בלילה המתחלת מט"ו באב לתוכן היו"ט[62].

---

53) יומא עא, א. וראה סה"מ תש"י ע' 44.

54) וע"ד דאיתא ביומא שם לאח"ז: המתהפכות עליו מרעה לטובה.

55) ב"ב שם. וברא"ח תענית שם „החכמים ש-מנדדין שינה מעיניהם בעולם הזה וחיים לעוה"ב".

56) ברכות שם. וראה גם ב"ב טז, סע"ב ואי-לך: הטעימן הקב"ה בעוה"ז מעין עוה"ב.

57) נדרים פא, א. ב"מ פה, ריש ע"ב.

58) ירמי' ט, יא.

59) שם, יב (בשינוי).

60) ראה עבודת הקודש (להחיד"א) מורה באצבע ס"ח חודש אב: יום ט"ו באב ירבה קצת שמחה כי יש עילוי לשכינה כמ"ש בזהר ח"ב דף קלה• ויזהר להוסיף בתורה בלילה כמ"ש רז"ל.

61) כלשון הרשב"ם ב"ב שם.

62) להעיר, שלפי רגמ"ה ב"ב שם, מ"ש בגמ' „מכאן ואילך דמוסיף יוסיף כו'" הוא סיום טעם היו"ט מחמת זה דהוא יום שפסקו מלכרות עצים למערכה, „ולפי שעה שהיו עסוקים לכרות עצי המערכה והיו מתבטלין בתלמוד תורה אבל אותו יום פסקו ועשאוהו יו"ט שמיכן ואילך היו עוסקין בתורה". וראה נמוק"י שם.

•) ובזהר שם (קלה, א): ט"ו באב איהו קיימא בחדוה על בנוי ישראל.

עוד צ"ע ע"פ המבואר בכתבי האריז"ל[63] שגודל היו"ט דחמשה עשר באב שייך לזה שאז הוא מילוי הלבנה, ומבואר[64] העילוי בזה לגבי מילוי ה־לבנה שבכל חודש וחודש, כי הלבנה מורה על ישראל שמונים ללבנה, (לפי שהם) דומים ללבנה[65], ועתידין להתחדש כמותה[66], ומילוי הלבנה מורה על ה־שלימות שבישראל הבאה לאחרי הירידה (חסרון הלבנה שלפנ"ז), וע"פ הידוע שכל ירידה היא צורך עלי', מובן, דככל שתגדל הירידה, כך גדלה העלי' ש־לאח"ז. וזהו העילוי שבמילוי הלבנה שבחמשה עשר באב על שאר חדשי השנה, דלהיות שבא לאחרי הירידה העצומה דט' ימים ראשונים של חודש אב עד ליום ט' באב עצמו, יום החורבן והגלות, לכן העלי' שלאח"ז (הנרמזת בשלימותה במילוי הלבנה ביום ט"ו) היא עלי' נעלית ביותר (ועילוי זה יהי' בשלי־מותו בגאולה האמיתית והשלימה, שזהו התיקון של החורבן דט' באב).

[ותוכן זה שבט"ו באב נרמז בטעם הראשון (בזמן) שבגמ'[67] על היו"ט דט"ו באב — „יום שכלו בו מתי מדבר", שאף שהגזירה נתבטלה בט' באב שבשנה ההיא, הרי הבירור והגילוי דביטול הגזירה בט' באב הי' בט"ו באב, כאשר קיימא סיהרא באשלמותא[68]].

ולפ"ז מובן, שהעילוי דט"ו באב הוא דוקא מחמת יום זה עצמו, שבו קיימא סיהרא באשלמותא — ולא בימים ש־לאח"ז, שאז, אדרבה, מתחיל שוב מיעוט הלבנה, שפוחתת ומתמעטת מיום ליום.

ונמצא ששני הענינים — (א) תוכן היו"ט דט"ו באב, הקשור עם מילוי הלבנה, (ב) „מכאן ואילך מאן דמוסיף כו'" — הם כעין סתירה זל"ז. שמצד תוכן היו"ט ה"ז שייך, לכאורה, רק ליום ט"ו עצמו, כי אח"כ אור הלבנה הולך ו־מתמעט; ואילו ענין השני הוא באופן ש„מכאן ואילך" מוסיפים והולכים (דכיון שהלילות הולכים ומתארכים, הרי מובן, שבכל לילה צ"ל הוספה לגבי לילה שלפנ"ז).

ח. ויש לומר הביאור בזה:

כיון שישראל מונין ללבנה ודומין ללבנה, מובן, שכל שיש בלבנה יש בבנ"י. והיינו שנוסף ע"ז שבלבנה נראה המצב כמו שהוא בעם ישראל בכללותו, דכמו שבלבנה יש עליות וירידות כן הוא במצבם של ישראל (כדאיתא במדרש[69]), עד שהם עתידים להתחדש כמותה בגאולה העתידה לבוא, הרי יש בזה הוראה איך צ"ל עבודת האדם.

ולכאורה תמוה: סדר העליות וירי־דות של הלבנה הוא באופן קבוע ותמידי, שבתחילת החודש היא בעליות, ממולד הלבנה עד למילואה ביום ט"ו בחודש, מיום יום הולך ומוסיף אור הלבנה, ומט"ו עד סוף החודש מיום ליום פוחת והולך אורה עד שמתעלם לגמרי.

ועפ"ז ההוראה מתחילת החודש מובנת, שעבודת ישראל צ"ל באופן ד־מוסיף והולך, מחיל אל חיל: אבל איך יתכן שלאחרי שהגיע לשלימות העבודה, קיימא סיהרא באשלמותא, תהי' עבודתו

---

63) ראה פע"ח שער חגה"ש.

64) ראה אוה"ת נ"ך (כרך ב) ע' א'צו. ד"ה נחמו עת"ר (סה"מ עת"ר ע' רכ: רכט ואילך). ובכ"מ.

65) ראה סוכה כט, א. חולין ס, ב. ב"ר פ"ו, ג. אוה"ת בראשית ד, ב ואילך. ובכ"מ.

66) סנהדרין מב, א (וראה פרש"י שם). רמב"ם הל' ברכות פ"י הט"ז. נוסח קידוש לבנה.

67) תענית ל, ב. ב"ב שם, סע"א.

68) כמבואר ברש"י, תוס' ור"ח תענית שם.

69) ראה שמו"ר פט"ו, כו.

באופן שפוחת והולך? הרי כלל גדול הוא, שעבודת ה' צ"ל באופן דמעלין בקודש ואין מורידין[70] ח"ו!

ועכצ"ל שישנו חילוק בין כשאין מילוי הלבנה בחציו הראשון של החודש לחציו השני של החודש: בחציו הראשון של החודש, העדר מילוי הלבנה מורה על חסרון, היינו שעדיין לא נשלם אור הלבנה, וצריך להעלות ולהוסיף באור; אבל בחציו השני של החודש, כשאין מילוי הלבנה אינו מורה על חסרון ח"ו, אלא אדרבה – יש בו מעלה.

ט. ויובן זה ע"פ דברי הגמרא[71] בנוגע לכללות ענין דמיעוט הירח „לכי ומעטי את עצמך", ודוגמתו בעבודתם של ישראל – „כי אתם המעט"[72], „ממעטין עצמכם"[73], ענין הביטול.

והענין בזה:

כאשר עבודת ישראל היא באופן דקיימא סיהרא באשלמותא, היינו, שהאור שלו מאיר בגלוי ובתוקף, הן בנוגע לעצמו והן בנוגע להשפעה על הזולת (ע"ד ובדוגמת הלבנה שענינה „להאיר על הארץ"[74]) – יתכן שיבוא האדם לידי רגש של ישות, בידעו את גודל מעלת העבודה שעל ידה מאיר בכל העולם כולו; ולכן בהמשך וביחד עם זה צריכה להיות העבודה בענין הביטול („לכי ומעטי את עצמך").

כלומר: בנוגע לעצם העבודה, הן בנוגע לעצמו והן בנוגע לזולת – הרי בודאי שאין לגרוע ח"ו בענין האור, ואדרבה, יש להוסיף ולהעלות בכל עניני אור וקדושה; והשינוי אינו אלא בנוגע לרגש האדם העובד, שכיון שהוא העושה ומאיר יכול לבוא לידי רגש של ישות – ולכן בנוגע לרגש זה צריכה להיות העבודה ד„לכי מעטי את עצמך", הביטול.

וזהו הסדר הקבוע בעבודת האדם, שבהגיעו לשלימות הפעולה בעבודת ה' בהאור והגילוי, אזי יש לו להתחיל תיכף העבודה דפוחת והולך, העבודה דמיעוט וביטול הרגש מציאות עצמו והרגש מעלת עבודתו עד שההרגש מתבטל לגמרי, בדוגמת הלבנה שבכל חודש לאחרי קיימא סיהרא באשלמותא בט"ו בחודש, מתחיל הסדר דפוחת והולך בהגילוי, עד שמתעלם אור ה־לבנה לגמרי ברגע שלפני המולד.

ועפ"ז יובן שגם בחציו השני של החודש, כאשר אור הלבנה פוחת והולך, העבודה היא באופן דמוסיף והולך – הוספה בהביטול, שההרגש הולך ומת־מעט (מתבטל) יותר ויותר, עד לתכלית הביטול.

יוד. והנה מכיון שנצטוינו „מעלין בקודש" תמיד, עכצ"ל, שהעבודה הבאה לאחרי המצב דט"ו בחודש, כאשר קיימא סיהרא באשלמותא, היא בהמשך והוספה על העלי' בעבודה דחצי הא' של החודש. כלומר: לא זו בלבד שהעבודה דחציו השני של החודש היא באופן דמוסיף והולך (הוספה בענין הביטול), אלא עוד זאת, שהעבודה בחציו השני של החודש היא נעלית יותר מזו שבחציו הראשון של החודש.

והענין בזה:

העבודה בחציו הראשון של החודש היא הוספה בענין האור, והרי „אור" הוא

---

70) ברכות כח, א. וש"נ. וראה זח"ג קסב, ריש ע"ב. וראה לקו"ש חלק ח"י ע' 454 בהערה.

71) חולין ס, ריש ע"ב.

72) פרשתנו ז, ז.

73) פרש"י עה"פ. חולין פט, א. חדא"ג מהרש"א שם ס, ב.

74) בראשית א, יד. שם, יז.

מציאות; ולעומת זאת, העבודה דחציו השני של החודש היא – הוספה בהבי־טול, בשלילת המציאות, אשר ע"ז באים לעילוי שבאין ערוך להאור – אותי אתם לוקחים, „לוקחים" את ה„מאור".

וזהו ענין מולד הלבנה בר"ח – שע"י עבודת הביטול בחציו השני של החודש עד לתכלית הביטול והעלם הלבנה לגמרי (ברגע שלפני המולד), אזי נעשה הענין ד„יחוד שימשא וסיהרא"[75], היחוד עם ה„מאור", שמעלתו באין ערוך לגבי מעלת האור.

[ולדוגמא – החילוק בין תלמיד ב־ריחוק מקום מרבו ומפרש דבריו ו־מוסרם לאחרים, לכמו שהוא עומד לפני רבו ומקבל תורתו ממנו, דמובן דכאשר הוא לפני רבו, הרי הוא בטל לגמרי כדי שיוכל לקבל תורת רבו ואז הוא במעלה נעלית ביותר[76].

יא. עפ"ז מובן הקשר ד„מכאן ואילך" מוסיפים בלימוד התורה בלילות לט"ו באב שבו קיימא סיהרא באשלמותא:

תוכן ענין לימוד התורה בלילות הוא כדי לזכות בכתר התורה כנ"ל, דהיינו להגיע ל„מאור"[77] שבתורה, קדושת התורה והשכינה שבתורה (כנ"ל ב־ארוכה), שהיא למעלה באין ערוך מ„אור" התורה, ולהגיע לזה הוא דוקא ע"י לימוד התורה בלילה, מתוך לילה ונמיכות הרוח ושפלות, ענין הביטול.

ולכן דוקא „מכאן ואילך" – לאחרי מילוי הלבנה דט"ו באב, מתחילה שלי־מות נעלית יותר, לימוד התורה בלילות כפי הנ"ל הבא ע"י הענין כפשוטו, ש־ע"ז מגיעים ל„מאור" שבתורה.

ויש לומר, שזהו גם הקשר בין חודש אב להמשכו חודש אלול – שבחודש אלול הוא הזמן של „מלך בשדה", כמשל הידוע של רבינו הזקן[78], שבאלול הקב"ה מקבל כאו"א מישראל בסבר פנים יפות, כמו „מלך שקודם בואו לעיר יוצאין אנשי העיר לקראתו ומקבלין פניו ב־שדה" – כי עבודת הביטול בחציו השני של חודש מנחם אב (שבו ובחותמו דוקא מברכים חודש אלול) – תכלית השלי־מות בענין הביטול, ביטול הבא לאחרי תכלית העילוי ד„קיימא סיהרא באשל־מותא" כפי שהוא בחודש מנחם אב (כנ"ל) – היא ה„כלי" לגילוי ד„מלך בשדה" בחודש אלול, ע"ד וכמש"נ „מרום[79] וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח"; „ואל[80] זה אביט אל עני ונכה רוח" דוקא,

והקב"ה מקבל כאו"א מישראל „בסבר פנים יפות, ומראה פנים שוחקות ל־כולם"[81], וממלא כל בקשותיהם ומשא־לות לבבם לטובה ולברכה, לכתיבה וחתימה טובה, ונכתבים ונחתמים לאלתר לחיים[82], ובאופן של „מוסיף חיים על חייו", עד – לחיים הנצחיים והאמיתיים בגאולה האמיתית והשלימה על ידי משיח צדקנו, במהרה בימינו ממש.

(משיחת ש"פ ואתחנן תשמ"ה)

---

75) ראה ס' הערכים־חב"ד ערך אור הלבנה ע' שט. וש"נ.

76) ראה ס' הערכים שם ע' דש ואילך.

77) ראה ירושלמי חגיגה פ"א ה"ז (ובקרבן העדה שם). פתיחתא דאיכ"ר ב.

78) לקו"ת פ' ראה לב, ריש ע"ב.

79) ישעי' נז, טו.

80) ישעי' סו, ב. וראה תו"א בתחלתו (א, ג).

81) ל' אדה"ז בלקו"ת שם.

82) ר"ה טז, סע"ב.